

Balog Gyula

HOGYAN ÉLTEK SZÁZHÚSZ ÉVVEL EZELEŐTT A BÁCSKÁBAN?

Paál Antal nemesmiliticsi
földbirtokos nemes
pénztárnaplója alapján
1844—1867

Mindenekelőtt korrigálni kell a cikk címét. Ha sikerül is felelünk erre a kérdésre, akkor is csak azt mutathatjuk be, hogyan élt Paál Antal nemesmiliticsi földbirtokos 1844 és 1867 között. Talán még annyi általánosítást megengedhetünk, hogy valószínűleg ugyanúgy éltek a többi bácskai, valamivel több mint hétszilvafás nemesek is, de a széles néprétegek, elsősorban a nincstelenek élete mélyen alatta állt a most bemutatandó életrívónak.

A képet Paál Antalnak elsárgult, de jól olvasható pénztárkönyvéből állítottuk össze, mert — legalább is feltételezhetjük — a pénztárkönyv őszinte. Üssük fel találomra ennek a pénztárkönyvnek egy oldalát és válogatás nélkül írjuk egymás alá a tételeket:

A zombori vásáron vettem négy ökröt — — —	780.— forint
Szivar — — — — — — — — — —	—40 forint
Hat palack savanyúvíz — — — — — — —	4,30 forint
Dohánypalántáért adtam — — — — — — —	1,45 forint

A pénztárnaplónak azért adhatunk hitelt, mert nincsen benne semmi egyéni, mint azokban a memoároknak, amelyek az írójuk érzéseit, meglátásait, sőt életfelfogását tükrözik vissza. A kortárs legtöbbször észre se veszi, mi történik körülötte, vagy ha észre veszi is, nem érdekesíti arra, hogy a naplójában akárcsak megemlékezék róla. Azon a napon, amikor kitört a francia forradalom, XVI. Lajos király ezt írta a naplójába: Rien (Semmi)! — A könyörtelenül élesszemű Anatol France megírja Pontius Pilátusnak az író által elképzelt találkozását egy régi barátjával, mai nyelven szólva mandátuma lejárt, mondhatni nyugdíjazása után. „Évek óta nem láttalak” — mondja a barát. Pontius Pilátus emlékezteti, hogy évekig a messze Judaea kormányzója volt. „Persze, persze” — szól a barát. „Te feszítetted keresztre azt a rajongó hitszónokot, akinek még ma is annyi híve van!” „Lehet” — válaszol Pilátus — „nem emlékszem!” — Ez ugyan csak egy irodalmi mű, de vitán felül áll, hogy a kortárs nem mindig ismeri fel a szemeláltára lejátszó esemény fontosságát.

A pénztári napló nem szépíthet, még csak kommentárokat se fűzhet a kiadásokhoz, mert például mit lehet mondani a következő, szintén taláalomra kipécézett tételekhez:

kendernyűvőknek — — — — — 46 forint 30 krajcár
14 icce zsírért (icceje 1 forint 30 krajcár) 21.— forint

Nézzük ezek után, hogyan is élt ez a Paál Antal, itt a szomszédban, Nemesmiliticsen. Erre a kérdésre egy szóval lehet felelni: dinamikusan, egy kis rosszmájú emberszólással azt lehetne mondani, hogy nem fért a bőrébe. Volt ugyan neki háza Militicsen (több helyen említi, hogy költött rá), mégis bérbe veszi Latinovits Miksa úr házát és fizet neki három és fél „holnapra” 93 forint 45 krajcárt. Még azt is vállalja, hogy „... mielőtt behurcolkodván kitisztogattattuk, amiért is kiadtunk öszvesen 22 forint 36 krajcárt.” — Földje is volt, itt is, ott is fizetett földadót. Erről tanúskodik a következő bejegyzés 1852-ből, vagyis a szabadságharc bukása utáni abszolútizmus idejéből: „A kivetett adó katonai executióval hajtattott be.” — 1853 szeptemberében még külön császári adót is vetettek ki a földjeire, amihez még „községi pótlék” is járult. A feleségének is volt földje, de ezt késedelmesen fizette, — ahogy mondja — behajtották az adó „hátramaradást”. Hogy vett-e vagy örökölte a zombori földet, nem tűnik ki a következő tételből: „A zombori föld átírását tárgyazó iratok másolására bélyeg, papír és egyéb költség.” — Ezt a kérdést világítja meg egy későbbi kiadás: „Atyám után öröklött hatvan és néhány lánca zombori földnek reám leendő átruházása végett járuló törvényes díj vagyis Bemessung fejében fizettem.” — Ebben az időben államkölcsönt is kellett jegyezni, nem is keveset, az „összvesen kétezeregyszáz váltóforintot” ki is fizette. — Közben örökölt is, vagy ő vagy a felesége, amiről pontos bejegyzést „eszközölt” imígyen: „Raits sz. Fratrits Manda után nőmet illető zombori birtokra és egy házra kivetett adót fizettem.” Ugyanazon a napon ezt is írhatja: „Paál András néha nagybátyám után atyámra és utánna reám szállott 10 lánca és néhány száz négyszögölből álló zombori földet terhelő adói régi hátramaradást fizettem.” — Úgy látszik, valahányszor halottra harangoztak, mindig jutott neki valami örökség, — ha nem csurrant, hát cseppent —, mert nem sokkal később ezt jegyzi fel: „Miska bátyám után hátrahagyott vagyon kimutatását tartalmazó jegyzéket készítő egyénnek 12 forint 30 krajcár”, ami nem lehetett kevés pénz, hiszen tizenöt forintért 24 darab kékstráfos „steingut” tányért vehetett, tehát az a vagyon se lehetett kicsi, ha a jegyzékért ennyit fizetett. — Közben se nyugodott, hanem cserélgette a földeket. Minderről részletesen beszámol: „Paál Mihály nagybátyám a nekie osztályrészül esett nemesmiliticsi szállási földet (72 hold) azon birtokrészért, mely boldogult atyám után engem illet elcserélvén, olly feltét alatt, hogy egy kis istállót (minő az ő szállásán van) építtessek és a szállási épületet kijavíttassam, melly egygyesség folytán a most érintett munkát a csöszök (t.i. bátyámé és az enyém) 72 forint 30 krajcár váltóért felvállalván, előlegelesen kaptak 30 forintot.” Rögtön utána pedig ez áll: „Paál Mihály nagybátyámtól a fenn említett csere létrejötte után öt hold szállási földet

vettem, mely föld az ezentúl egybelevő szállási birtokomnak mellette hosszában fog kihasíttatni és átadatni, amidőn annak árát kifizetendem. A kérdéses föld árában előlegesen fizettem 500 forintot.”

Paál Antal azonban nem elégedett meg a saját és — ahogy láttuk örökségekkel szépen felduzzadt — birtokával, hanem bérelt is, egyszer 1 hold 400 négyszögölet (igaz, hogy ezt néhány nap mulva Káity Márton „kapitánnak” kérése folytán továbbadta), egy hónappal később 4 hold gyept földet vesz haszonbérbe. Pedantériájára jellemző ez a tétel: „A községtől haszonbérbevett 3 és 3/4 hordtól az 1858. évre kellene fizetnem 66 forint 33 krajcárt, ebből az árkolásra visszatartottam 6 forint 33 krajcárt s ha a község nem árkoltat, meg fogom árkoltatni és annak idején leszámítani.”

Vagyona, földje, kertje megóvására nem sajnálta a pénzt... Nem akart közösködni még a sógornőjével se, mert ezt írja: „Boldogult Miska bátyám özvegyének birtokában vagyis használatában levő kertetől az enyimet kőfállal elkerítettem, továbbá ifj. Litvay Antal szomszédom felől a vonalat, melyet nekie kellett volna keríteni, — miután vagyoni állása nem engedi, vagyis nem tehette azt, hogy illően keríthessen, színte kőfállal elválasztám, de a falat nem az ő, hanem a saját földemre rakattam.”

Úgy látszik, az írásos okmányok még nem nagyon voltak gyakorlatban, mert azt írja, hogy 125 forint adót fizetett éspedig így: „Horváth Gergelynek a ház előtt többek jelenlétében kézbesíttem.”

Talán túlságos részletességgel foglalkoztunk a földbirtok megszerzésének és bérbevételének kérdésével, de hiszen ez tette tevékenységének gerincét, érdeklődése középpontjában állt, mondhatni élete tengelyében. Figyelme azonban kiterjedt minden apróságra: a konyhára, a szerszámokra, a bútorokra, a ruházatra, a javításra szoruló holmira. Megszámálhatatlan adat szól erről a gondosságról a 154 oldalas pénztárkönyvben. Ezek közül csak néhány: egy icce méz, 13 icce meggy, fél font cukor, egy pár „gór” csirke, birsalma, herbathea 50 krajcár, egy mázsa só, két akó bor, egy becske apatini sör, promincen és egyéb édeségek. Milyen lehetett a szokás Paáléknál, ha minden apró tételt a férj fizetett, mégis azt írja, hogy „...e hóban konyhára nőmnek adtam 45 forintot.”

Vett „húzót, csípővasat és lapickát 1 forint 45 krajcárért.” A vásárolt tárgyat aprólékosan leírta: „Vettem egy tollkést, amelyben volt nagykés, kertészkes, kiskés, pipaszurkáló, egyébként a kés acéllal el látott fekete csontnyelű volt és mindezért csak kerek egy forintot fizettem.”

A háztartás felszerelését se hanyagolta el. Gyakran szerepelnek a könyvben köcsögök, egy vöndöl, egy két vajdling, herbatheaszűrő, tésztacifrázó, egy cukorpikszis éspedig fehér, zöld stráffal stb.

Népes családja ruházkodása ugyanilyen részletességgel szerepel a könyvben; a bejegyzés mellett ott áll a felruházott családtag nevének a kezdőbetője. Többször olvashatunk H. részére féketőkről, selemkendőről, tyurakról, krepindlről meg a kevekkerről. A női kalaphoz „kalapiskátulát” is vett, H. otthunkájára nyúlőrprémet, egy pár evelasztintopánkát, meg egy smizlit nyakra. Ez a H. talán a lánya lehetett, mert

az esküvőjére kapott egy atlasz-ruhát, amelyet Pesten megfestettek, egy otthunkát, 5 rőf matériából, hozzá bársonyt, végül még egy cicc-ruhát is kapott. Ugyanez a H. két hónap múlva a következő tétellel szerepel: „Nehéz, fekete stráfos atlaszból viklert csináltatván, hozzávalóval, varrással együtt 201 forint 30 krajcár.” A fiait se hanyagolta el. Egy tétel: „Antal és Eugen fiaim részére Adler zombori szabónál készített ruhaneműkért, jelesen Tóninak egy kabát, mellény és nadrág, egyforma szövet, szürke derekinból, ugyanakkor hasonló vagyis egyforma szövetből Géninek kabát, mellény és nadrág, továbbá Tóninak egy Deák-féle felső öltöny, barna erősebb szövetből és egy havanna-színű nadrág és mellény, hozzá egy pálca.”

Nem jelentéktelenek az utazási költségek. Számtalanszor szerepel: „Bajára fel és le fuvarbér”, „Pacsérről Roglaticára”, „Szabadkára és vissza”, stb. — Hogy mért utazott bérelt fuvarral, hiszen vett egy hintót 150 forintért, egy hatéves pejkcancát Brandecker stanišići lakostól, többször vett és eladott lovakat, — nem derült ki a feljegyzésekből. — Voltak hosszabb utazásai is. Járt Temesváron, többször is Pesten, sőt ilyen is van: „Hazulról Pestre, innét Bécsbe és vissza Pestre menet, Szolnokon és Jászladányon tett látogatás folyamán útiköltség, élelem, mulatság és érdekes helyek meglátására költöttem, azonkívül nőszolgáknak 3 bronztűt hoztam.” Közben persze vásárolgattak is. Idézek: „E hó ötödikén Pestre indulánk és oda Úrnapján szerencsésen feljutottunk, hol nőm részére következő holmikát vettem: egy fekete selemruhát, egy barna stráfos selemruhát, egy fekete atlaszmantilt, továbbá nyári kalapját újonnan átalakíttattam és feldíszítettem, kapott egy napernyőt, féltucat fehér zsebkendő, 3 pár kesztyűt, egy pár topánt és egy pár komótcipőt, egy pecsételőgyűrűt aranyból zöldkövel, felfizettem a régire 4 forint 7 és fél krajcárt, a családi címer kimetszéséért pedig húsz forintot.” ! Érdekes a következő bejegyzés is: „A mult hó végével és e hó elején saját ügyeinkben teendő intézkedés végett Bécsben lévén, ez alkalommal nőmet is felvívém, kivel — dolgaimban előbb eljárván — Bécs nevezetességeit, úgy a császári nyári lakhelet (Schönbrunn), a kertét és az abban levő vadakat megszemléltük és hat napi időzés után utunkat hazafelé vettük, útközben Esztergomot is meglátogatánk.” — Paál Antal jól körülnézhetett Pesten, mert így ír: „A pesti városháztér egyik szegletén Fuchs nevezetű kereskedőnél Ausverkauf lévén, hol is a következőket vettük: egy vég rumburgi és egy vég irlandi vásznat, két fehér asztal-abroszt, 24 szalvétát és három darab tartka abroszt, potom 216 forint és 40 krajcárért.”

Ne hagyjuk el a szórakozásokat se. Vujica dudásnak odavágott 12 és fél forintot, tamburásoknak disznótor alkalmával csak hat forint 40 krajcárt adott, egy helyen meg ezt írja: „Karácsonyt köszöntvén a cigánynak adtam 1 forint 11 krajcárt.” „Cigányoknak búcsú alkalmával 2 és fél forint.” — „Névnapom előestéjén a hozzám rendelt négy militicsi tamburásnak adtam 4 forintot.”

Bálba is jártak. „Három farsangnapkor bálba menvén költöttünk mindketten 5 forint 20 krajcárt.” Voltak a Magyar polgári katonaság bálján, a bajai Nemzeti Casino bálján és „... résztvevén a Lövész-táncvivalomban” 3 forint 20 krajcárt költöttek.

Névnapját mindig megünnepelte, erről álljon itt a következő szemelvény: „Antal-napkor vendégeim lévén (többi között Veszter Sárkány híres táncművész és társaságából Tóth Samu) konyhára költöttem húsz forintot.”

Úgy látszik, kuglizni is szeretett, mert „tekézési járandóság fejében” fizetett. Egyszer „... a helybeli plébános úrnál tarokkozván, vesztettem 90 krajcárt.” Nem sok, de beírta, mint mindent!

Valami nagy jótékonyssággal nem lehet megvádolni, mert „... a tűz által károsult tolnai lakosok számára mindössze 50 krajcárt” adományozott.

Viszont fiai neveltetésére nagy gondot fordított. Géni fiát Koncsek tanítóval zongorázni taníttatta, Tóni fia mellé pedig francia nyelvtanárt fogadott. Amikor fiai szállásadójával, Virág Gyula pécsi úrral elszámolt, elküldte a neki járó 265 forint 58 krajcárt, sőt, ezt írja hozzá: „... két krajcárt feleslegesen küldöttem.” Erősen korlátozott gavalléria, de aprólékosan precíz könyvelés! — A helybeli káplánt állandóan fizette a fiai korrepetálásáért. — A fiairól való gondoskodás mértékét találoán jellemzi a következő tétel: „Folyó hó harmincadikán Géni fiammal Kalocsára rándultam, őt mint tanulót elhelyezni s a szükségeseikkel ellátni, mindenekelőtt lakhely és élelemmel ellátás végett gondoskodtam. Fuchs zenésznél ajánlott helyet egészségtelennek, különben pedig a háziakat igen egyszerűeknek találván, innét Láng János zenekarigazgatóhoz mentem, hol is a hellyel és az ígért ellátással megelégedvén, fiamat nála elhelyezni elhatározám. Géni fiam Láng János úrral kötött egyesség szerint Kanyó István tanulóval egy szobában leendő s a most nevezettel együtt — ki fiam mellett correpetitor leendő — illő élelmezést nyerne, jelesen: reggelire kávé s kiflit vagy zsemlet, délben négy tál ételt, estve kettőt, továbbá a csizmáit s ruhaneműit mindkettőnek a nevezett házi cselédje tisztítandja. A nevezett háziúr fiamat zongorázni tanítja.”

Nem kisebb gondosságra vallanak azok a kiadások, amelyeket családja egészségére fordított. A pénztári napló érvénye alatt két gyermeke is született, amiről így emlékezik meg: „Gyermekágyba levő nőm körül fáradozó bábának adtam 5 aranyat.” — „Laci fiam számára készített bölcsőért fizettem...” Pár év múlva lányuk született; feljegyezte, hogy mennyit adott a bábaasszonynak, aki dajkát ajánlott. A szakácsnét helybeli fuvarossal Moravicára küldte, hogy szoptatós dajkát keressen, a Vikire keresztelt kislánynak pedig bölcső helyett egy kosarat vett. Balogh Anna szoptatós dajkának, midőn bérét elszámolta, „ajándéku adott 4 forint 45 krajcárt.”

Nem maradtak ki a temetési költségek se. „Felejthetetlen Laci gyermekem temetésére költöttem...” „Nőmnek rokona, Ráits Manda eltakarításáért — a kezeimnél levő nyugtató szerint — fizettem...”, de „... az eltakarításhoz szükségelt bolti kelmékért Morokvasits Péter zombori kereskedőnek fizettem...”.

Nézzük, mit költött egészségápolásra?! „Anyámnak gleichenbergi, nőmnek marienbadi vizet hozattam.” „Bajáról Pestre és néhány napi mulatás után nőmmel Balatonfüredre utazván ott nőm 3 hétig használta a fürdőt.” Betegség esetén nem volt könnyű a helyzet, mert kórház nem

volt. Erről tanúskodik a következő tétel: „A múlt év tavaszán megbetegedett Jenő fiamat Zomborban a Vadászürthöz címzett szállodába vittem, hol is Maximovits és Spitzer doktor urak, különösen ez utóbbi 5—6 napon át körülötte fáradozott, miért is Spitzer doktor úrnak egy levélben öt darab aranyat küldöttem vagyis azt kézbesítés végett Vujevits Zakárnak hagytam, ami a most jegyzett folyam szerint 25 forintot tesz ki.” Ez azonban nem az egyetlen eset. Számtalanszor hozatta ki az orvost Zomborból, leginkább „...hidegtelek okából.”

Vajjon áldozott-e Paál Antal a művelődésre?! Vett-e könyvet és mennyit?! Az idevágó tételek a következők:

„A művelt magyar nyelvtan című könyvért kötéssel együtt fizettem 12 forint 30 krajcárt.”

„Lemonton K. Jánostól illy cím alatt: Methode Jacotot, nincs többé francia nyelvtan közrebocsátott munkát vettem 3 forint 45 krajcárért.”

„A magyarok története című munka Horvát Mihálytól kiadva, négy kötet, békötéssel együtt 17 forint 30 krajcár.”

„Petőfi összes költeményei című mű, egy kötet, 11 forint 15 krajcár.”

„Két darab könyv: A török birodalom leírása Fényes Elekől és egy rövid munka az orosz és török harcteret ábrázoló térképpel 10 forint 30 krajcár.”

„Mezei gazda című könyvért 3 forint, Véres könyv, három kötet, 8 forint 45 krajcár, Nevessünk című könyv 3 forint.”

„Olaszországot ábrázoló térképet vettem, Sardinia és Lombardia királyságot, Parma és Modena hercegséget és a pápai birodalom egy részét ábrázoló térképet Handtke Középeurópai térképéből a harminchatodik és a harminchetedik lapot vettem 3 forintért.”

Összesen, vagy az ő nyelvén összesen 71 forint és 95 krajcár, amely összegből le kell vonni a Mezei gazda c. könyv árát és a két térképet, mert azok csak a krími, illetve az osztrák—olasz háború eseményeinek követését és nem a művelődést célozták. Sehol egy Csokonai, Széchenyi, Arany, Tompa, — Jókai is csak az egyetlen Véres könyvvel szerepel, amely az akkor dúló krími háborút díszíti fel a költő dús meseszövése virágaival. — Paál Antal javára szolgál, hogy rendszeresen előfizet az újságokra, a Pesti Naplóra, amelyet akkor Kemény Zsigmond szerkesztett, — a Hírmondóra, — a Bolond Miskára, — a felesége részére a Hölgyfutarra, majd a Nővilágra, — a Napkeletre, — a Képesújságra. Megvette mindezeknek az újságoknak a naptárait, mert azok tudvalevőleg sok hasznos tudnivalót tartalmaztak.

Ha színészek jöttek Zomborba, bérletet vett, de bérletszünetkor is bejárt, a felesége inkább, amit fel is jegyzett: „Nőm háromszor, én egyszer színházban lévén...”. A kor legnagyobb színésze, Egressy Gábor vendégszereplésére „akkoron a színházat mi is meglátogatván, költöttünk...” — Amikor a vándorszínésztársaság sűgője újévet jött köszönteni, kapott tőle — nem sokat — 50 krajcárt.

Ide lehet sorolni a Pesti Műegylet részvényeinek megvásárlását. Ez a Műegylet képeket adott a tagjainak. Megírja, hogy egyszer azt a képet kapta, amelyen „Imre király pártütő öccsét, Endrét elfogja 1204-ben”, másszor meg „Eger vár védelmét a törökök ellen 1552-ben.” Külön is vásárolt képeket éspedig a következőket: Mátyás, az igazsá-

gos, — A Hunyadi-ház diadalünnepe, — Báthory István, — A magyar írók arcképcsarnokából Petőfi, Vörösmarty, Lisznyai és Vachot arcképeit, valószínűleg csak sokszorosított színnyomatok lehettek, mert az egészért csak 17 forint 85 krajcárt fizetett.

Valami laza kapcsolatot jelent a művelődés irányában, hogy beiratkozott a zombori dalárda tagjai közé.

Hát ha a kultúrára nem is költött valami sokat, annál többet arra, amiről Arany János így ír: „Hajdanában, amikor még így beszélt a magyar ember: ha per úgymond — hadd legyen per!” Hát ha a pereskedés jellemzi az akkori magyart, akkor a mi Paál Antalunk igaz magyar volt. Természetesen a perek legnagyobb része közelebbi vagy távolabbi rokonok ellen folyt, és mindegyiknek volt mellékhatása, ellenpere is. Itt van például az özvegy Paál Andrásné elleni per, amelyet 1845-ben megnyert, ahogy ő mondja: „... az özvegy birtoka végrehajtás útján nékem általadódott, melly alkalommal vendégeim lévén a fűszerárúsnál, borra, húsrá stb. öszvesen fizettem 11 forint 53 krajcárt.” De előre ivott a medve bőrére, mert 15 év múlva azt írja, hogy „... néhai Paál András özvegye által ellenem indított perben kénytelen vagyok ügyvédet fogadni.” A per csak 1865-ben, tehát húsz év múlva ért véget, amiről a következőket írja: „Bátor az ügyben vesztés fél nem én voltam, a reám rótt százalékot — mindamellett, hogy annak, mint illetékelen megrovásnak elengedését kívántam — felében, hogy az executiót elkerüljem, ki kellett fitetnem és pedig halasztási kamattal és executiósi költségekkel együtt!”

1851-ben kezdődött Thurszky Ferenc által ellene és anyja ellen indított per, amelyben Koczik Pál ügyvéd képviselte, akinek bélyegpapírra először 85, majd két hónap múlva 125 forintot fizetett. A pert — úgy látszik — elvesztették. Ugyanis 1852-ben „... az ítélet elleni fellebbezéshez kivántató bélyegpapírra” újabb 25 forintot, majd további 125 forintot ad az ügyvédnek, végül 4 év múlva ezt írja: „Koczik Pál barátomnak, kit Thurszky Ferenc által anyám és ellenem indított perekben ügyvédünknek vállaltunk s kinek ügyeink jó kimenetelét nagyrésztben köszönhetjük, ismét adtam 250 forintot.”

Rokon volt az a peresfél, akiről így ír: „Néhai nagybátyám, Paál András után hátramaradt adósság kifizetését boldogult atyám magára vállalván, minek — folytán Mészáros György ókanizsai lakos örököse, Mészáros Lajos tataházi lelkész anyám és én, mint néhai András bátyám állítólagos örökösei 1441 forint és 18 krajcár váltó és annak kamatja megfizetése végett bepereltetvén, az érintett özveget és annak járulékát, — bátor András bátyám után nem örökösödtünk és boldogult Atyám a többször érintett bátyám vagyonát át nem kapta — a hozott marasztaló ítélet következtében kényszerülve valék, öszvesen 2292 forintot és 6 krajcárt kifizetni.”

Még közelebbi rokona volt a napa, azaz az anyósa, özvegy Császár Ferdinándné szül. Riechard Julianna, akit „... a nála vagyis általa hátrataróztatott bútorok, ezüstneműek és ékszerek visszaadása végett” beperelt. A pert elveszthette, mert, miután ötször is költött rá, nem kis összeget, 1857-ben a Legfőbb Semmisítő Törvényszékhez fellebezett.

A pénztárnapló 1867 márciusában zárul, de az utolsó tíz esztendőben nincs nyoma ennek a családi perpatvarnak.

Volt neki pere Temesváron is, sőt Bécsben is, amiről így ír: „Petkó Lajos ügyvédnek (lakása: Belváros, Wohlzell-utca 793 sz. első emelet), ki a Cassatoriumnál levő ügyeinkben kivántató lépések megtételére felkértem, előlegesen adtam 200 forintot.”

Persze, mindez pénzbe, sok pénzbe került. Panaszkodik is: „A fentebb látható kiadás, vagyoni állást tekintve, nagy és túlságos vala, aminek több okai valának, de leginkább súlyos vala az év azon bonyodalmak miatt, melyeket többrendbeli per vagyis ezek utáni sok fáradozás okozott.”

Ilyen tetemes birtok mellett huszonhét helyen jegyezte be, hogy kölcsönöket vett fel és azok után kamatot, ritkábban törlesztést fizetett. Nemcsak a Bajai Takarékpénztárnak tartozott, hanem hét magánszemélynek, sőt a Kernyajai Árvatárnak is. — Sorsjegyen is próbálkozott. Vett „... 5 darab sorsjegyet az ezüst lottériából és ötöt az arany lottériából, melyeknek húzása 1858 december tizenharmadikán fog végbe-menni.” Miután ez a pénztári napló csak a kiadásokat tartalmazza, a bevételeket nem, nincs nyoma annak, hogy nyert-e valamit. Ezen kívül még privat-sorsolásokban is résztvett. „Vargay Miska öcsém által készített és kijátszott legyezőkre tettem...” Más alkalommal „...nőm egy kijátszandó paplanra tett.”

Volt-e szerepe a közéletben és milyen?! A szabadságharcig, valami ősi jog alapján, mint birtokos nemes tagja volt a zombori fenyőtőszéknek, — követválasztáskor is nagy aktivitást fejtett ki, — tagja volt a Bajai Nemzeti Casinónak, ha ugyan ezt közéleti tevékenységnek lehet nevezni. — 1845 októberében megvette A szolgabírói hivatal című könyvet, de hogy a döntő időben a szabadság oldalára állt, az csak utólagos feljegyzéséből derül ki. Szórol-szóra, kihagyás nélkül közöljük, mert megható vallomása a kortársnak: „Az 1848 március hóban Pesten beállott nagyszerű forrongás az eddigi csendes, nyugodt életet átváltoztatván, minden honpolgár érdekeltséggel és feszült figyelemmel várta a jövő méhében rejlő nagyszerű események mikénti fejlődését. A fenti időtől kezdve a haza legnagyobb részében élénk, mozgalmas életnek és az egymást rohamosan felváltó kisebb és nagyobb eseményeknek letünk tanúi. Mindamellet egy ideig nem adtuk fel a reményt, miszerint a haza ügyei békés úton elintéztethetnek, de e reményünkben fájdalmasan csalódtunk. Később miként alakultak a viszonyok, miképpen lőn kényszerítve a nemzet jogainak védelmére fegyverhez nyúlni, azt sem hosszasan, sem röviden jegyezni imitten nincs szándékom, célom lévén a fentebbiek elősorolása után az illetőknek tudomására adni, hogy az adott abnormis helyzetben a kiadások bejegyzéséről gondoskodni sem idő, sem kedv nem lehetett s ennél fogva minden bejegyzéseim elmaradtak, míg menekülésem után — ami egy évig és 11 hónapig tartott — hazajövet kissé rendezhottam dolgaimat. Bajáról távozásom, illetőleg menekülésem idejétől hazajövetelem idejéig, vagyis egy év és 11 hó alatt a hazának számos vidékeit bejártam, ritkán akaratról, leginkább kényszerűségnél fogva, mert sokszor űzött vadként ide s tova kellett menekülni az üldözők elől. Menekülésem ideje alatt fuvarbér fejében

fellette sok pénzt kellett kiadnom. A fuvarbért sokszor méregdrágán kellett fizetnem. A börtöntőli megszabadulásom is sok pénzembe került. Menekülésem ideje alatti kiadások és egyéb kiadásaim számításom szerint 5300 és néhány forintra rúgnak.”

Hogy ezután a szabadságharc bukását követő abszolútizmusban milyen szerepet vállalt, annak nincs nyoma, 1853-ban megvette ugyan az Általános osztrák törvénykönyvet, de ellensúlyozására megvette Az ősiségre vonatkozó rendelet magyarázatát, amelyben ősi jogait vélte felfedezni.

Tudvalevő, hogy az osztrákok lombardiai veresége után a bécsi udvar, bár nagyon óvatosan és nem őszintén, próbálkozott az alkotmányos élet helyreállításával. A szabadságjogok bizonyos, bár erősen korlátozott helyhatósági választásokban jelentkeztek, amelyekben a birtokosnemesség újra szóhoz jutott. Ennek is nyoma van a pénztárnaplóban. „Az 1860-ik évben beállott zajosabb élet folytán a kiadások pontos feljegyzése időszakonként rendszeren meg nem történhetvén, azt bizonytalan ideig abbahagytam. Idő folytával tapasztalván azonban, hogy a kiadások pontos feljegyzése által a kétkedésnek és zavarnak felmerülhetése bé nem állhat, azt az 1865. évtől kezdve újlag rendszeren folytatni magam elhatározám.”

A königgrätzi csatavesztés után a bécsi udvar újabb engedményeket tett, amelyek eredményeként megszületett a kiegyezés, amely — az utólagos történelemszemlélet szerint ugyan csak látszólag — visszaadta az ország szuverenitását. Ezzel bezárul Paál Antal pénznaplója a következő szavakkal: „A fenti időtől, jelesen 1867. március 11-től kiadásaimat rendszeren bejegyezni időm nem volt, minthogy a megyei tisztújítás a közeljövőben megtartandó lévén, az ezzel kapcsolatos mozgalmak, összejövetelek, értekezések majdnem folytonosan elfoglaltak. Kiadásaimat a fentebbi időtől számítva 1868 szeptemberig csakis darab papirokon jegyeztem, ezek azonban időközben eltűntek.”

Hogy ugyanebben az időben milyen volt a nincstelenek élete, arra csak következtetni lehet az urak kiadásai és a szegényember napszáma közötti arányból. Ugyanakkor, amikor Paál Antal a szabadságharc előtti időben naponként (nagy átlagban) kilenc forintot költött, a napszám nagyságára a következő bejegyzésekből következtethetünk: „Disznóölőnek, ugyanakkor a napszámosoknak 2 forint 40 krajcár”, máshelyen: „Öregasszonynak négy napszám 1 forint 40 krajcár.” Egy harmadik helyen „négy napszám a mosónéknak egy forint 48 krajcár.” Ismét másutt: „Két napszámos napibére 48 krajcár.” Hasonlítsuk össze ezt a 9 forinttal: kommentár nem kell!

Próbáljunk a fentiek alapján értékítéletet alkotni a birtokos nemes osztály akkori életéről. Elmondhatjuk, hogy Paál Antal mindenben korának és osztályának életmódja szerint élt, de eléggé mérsékelten. Ha a kultúrára költött összegek nemáltak is arányban vagyoni helyzetével, mégis illenek rá Petőfi szavai: „...nem írok, nem olvasok”, mert, ha keveset is, de olvasott, ha mást nem, hát újságot és, ahogy láttuk, írt is, gondosan írta fel a kiadásait és pedig hibátlan magyarsággal. Kétségtelenül pedáns gazda, jó férj és gondos családapa volt, azok a mondatok pedig, amelyek a meneküléséről szólnak, bizonyítják, hogy a döntő

pillanatban az igaz oldalára állt. Nem rajta, hanem a 200 000 kozákon dőlt el a harc.

Semmiesetre se illik rá „a nagypipájú, de kevés dohányú” magyar jelzője. Nem tartozott a középbirtokos nemességnek ahhoz a rétegéhez, amelyről Mikszáth a Nosztyfiút meg a Gavallérokat írta.

Paál Antal, erényeivel és hibáival, korának és társadalmi osztályának, tipikus képviselője volt, de hiszen senki se tudja magát teljesen kivonni kora és osztálya hatása alól. Ha azonban néha — ahogy most tettük — visszapillantunk a száz év előtti korra, az csak növeli tisztánlátásunkat.